

ΠΕΡΙ ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΩΝ ΝΟΣΩΝ
ΚΑΘ' ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΝ

•

ΠΕΡΙ ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΩΝ ΝΟΣΩΝ ΚΑΘ' ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΝ

ΥΠΟ
ΑΧΙΛΛΕΩΣ Θ. ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ
ΙΑΤΡΟΥ

Τὰ αἷτια τῶν νοσημάτων εἶχον ἤδη διαιρεθῆ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἱπποκράτους εἰς ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ἡλικίαν, τὸ φύλλον, τὴν κοῤῥαριν, τὰς συνηθείας, τὴν ἀσκησιν, τὴν κληρονομικότητα, τὰ δὲ δεύτερα ὀφείλονται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀέρος, τῶν ὑδάτων, τῶν τόπων, τῶν τροφῶν, τοῦ ὕπνου ἢ τῆς ἀϋπνίας, εἰς τὰ πάθη, τὰ δηλητήρια κτλ.

Εἶν' ἀληθές, ὅτι εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο οἱ νεώτεροι ἐτελειοποίησαν τὴν σπουδὴν τῶν νοσηρῶν αἰτίων καὶ καθώρισαν καλλίτερον τὸν τρόπον τῆς ἐνεργείας αὐτῶν. Λαμβάνοντες ὅμως ὑπ' ὄψει τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐγένεν ἡ διαίρεσις αὕτη, θὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι καὶ τοῦτο δὲν ἦτο μικρὸν προᾶγμα.

Α'. ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ ΑΙΤΙΑ

Ἡλικία.

Ὑπάρχει μεγάλη σχέσις μεταξὺ ἡλικίας καὶ ἡλικίας. Τοιαῦτα ἀξιώματα εὐρίσκομεν πλεῖστα ὅσα εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν “Ἀφορισμῶν,” καὶ εἰς τὸ πρῶτον τῶν “Ἐπιδημιῶν.”

Εἰς τὰ ὀξέα νοσήματα π. χ. λέγει, κινδυνεύουν ὀλιγώτερον ἐκεῖνοι τῶν ὁποίων ἡ πάθησις εἶναι ἀνάλογος μὲ τὴν φύσιν των, τὴν κοῤῥασίν των, τὴν ἡλικίαν των καὶ τὴν ἐποχὴν, παρὰ ἐκεῖνοι εἰς τοὺς ὁποίους οὐδεμία τοιαύτη παρατηρεῖται ἀναλογία:

“Ἐν τῇσι νούσοισιν ἦσπον κινδυνεύουσιν, οἷσιν ἂν οἰκείη τῆς φύσιος,

„καὶ τῆς ἔξιος, καὶ τῆς ἡλικίης, καὶ τῆς ὥρης ἢ νοῦσος ἢ μᾶλλον, ἢ οἷσιν
 „ἂν μὴ οἰκείῃ κατὰ τι τουτέων ἦν. ¹⁾

Παρατήρησις ἀληθεστάτη διὰ τινας ὀξείας νόσους, καὶ πρὸ πάντων διὰ
 τοὺς ἐξανθηματικούς πυρετούς.

Οἱ γέροντες, γενικῶς ἀσθενοῦν ὀλιγώτερον τῶν νέων, ὅταν ὅμως πάθουν
 ἀπὸ χρόνιον νόσημα ἀποθνήσκουν μαζὶ μ' αὐτό:

“Οἱ πρεσβύτεροι τῶν νέων τὰ μὲν πολλὰ νοσέουσιν ἥσσον· ὅσα δ' ἂν
 “αὐτέοισι χρόνια νοσήματα γένηται, τὰ πολλὰ ξυναποθνήσκει. ²⁾

Ἀληθέστατον διὰ τὴν χρονίαν βρογχίτιδα, τοὺς ὄγκους τοῦ ἥπατος, τὰς
 παθήσεις τῆς κύστεως κτλ.

Καὶ ὀλίγον κατωτέρω: Οἱ βρογχικοὶ κατάρροι, αἱ καταρροαὶ τῶν πολὺ
 ἡλικιωμένων, γενικῶς δὲν ὠριμάζονται:

“Βρόγχοι καὶ κόρυζαι τοῖσι σφόδρα πρεσβύτησιν οὐ πελαίνονται. ³⁾

Κρᾶσις.

Ἡ αἱματώδης, ἡ χολώδης καὶ ἡ φλεγματώδης κατάστασις, τὴν ὁποίαν
 σήμερον καλοῦμεν κρᾶσιν, ἐμελετήθησαν καὶ κατεδείχθησαν ὑπὸ τοῦ Ἱππο-
 κράτους εἰς τὰς σχέσεις αὐτῶν μὲ τὴν ἐμφάνισιν νόσων τινῶν. Εἰς τὸ τρί-
 τον βιβλίον τῶν “Ἐπιδημιῶν”, εὐρίσκομεν τὸ κατωτέρω χωρίον, εἰς τὸ ὁ-
 ποῖον καταδεικνύεται ἡ κρᾶσις, προδιαθέτουσα εἰς τὴν φθίσιν.

Ἡ φθίσις προσβάλλει, λέγει, ἐκείνους τῶν ὁποίων τὸ σῶμα εἶναι λεῖον,
 ὑπόλευκον, χλωμὸν καὶ κοκκινωπὸν, τὰ μάτια γαλανὰ, τὸ κρέας πλαδαρὸν
 καὶ οἰδαλέον, καὶ αἱ ὠμοπλῖται προέχουν. Τὸ ἴδιον καὶ διὰ τὰς γυναῖκας.

“Εἶδος δὲ φθινωδέων ἦν, τὸ λεῖον, τὸ ὑπόλευκον, τὸ φακῶδες, τὸ ὑπέ-
 „ρυθρον, τὸ χαρωπὸν· λευκοφλεγματῖαι· πτερυγώδες· καὶ γυναῖκες οὕτω. ⁴⁾

“Ὅσον δ' ἀφορᾷ τοὺς ἔχοντας μελαγχολικὴν καὶ ὀλίγον αἱματώδη κρᾶ-
 σιν, οὗτοι προσβάλλονται ὑπὸ καύσου, φρενίτιδος καὶ δυσεντερίας.

“Τὸ μελαγχολικόν τε καὶ τὸ ὕφαιμον· οἱ καῦσοι καὶ τὰ φρενιτικά, τὰ
 „δὲ δυσεντεριώδηα τούτων ἦπτετο. ⁵⁾

Ἐξεις.

Αἱ συνήθειαι ἐπίσης καταδεικνύονται, ὥς συχνὰ αἷτια τῶν ἀσθενειῶν.

1) Ἀφορισμῶν, Τμῆμα Β', § 34 (IV, σελ. 480).

2) Αὐτόθι, Τμῆμα Β', § 39 (IV, σελ. 480 καὶ ἐξῆς). Κατὰ τινος ὁ Ἱπποκράτης, θέλει νὰ εἴπῃ, ὅτι οἱ γέροντες προσβάλλονται ὀλιγώτερον ἀπὸ τοὺς νέους ὑπὸ ὀξέων νοσημάτων. Ἀλλὰ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Γαληνοῦ καὶ τοῦ Θεοφίλου ἀντίκεινται πρὸς τὴν ἐρμηνείαν ταύτην. (Littre, IV, σελ. 481, ἐν ὑποσημειώσει).

3) Αὐτόθι, Τμῆμα Β', § 40 (IV, σελ. 482).

4) Ἐπιδημιῶν, βιβλ. Γ', § 14 (III, σελ. 98). Ὁ Γαληνὸς τὴν λέξιν λευκοφλεγμα-
 τῖαι, ἐξηγεῖ ὡς ἐξῆς: “Ἔτσι δ' αὐταῖς (δηλαδή ταῖς κρᾶσεσι) μαλακὴ καὶ ὑποιδὸς
 πως ἢ σάρεξ τῇ τῶν ἐαλωκότων ὑδέρῳ τῷ λευκοφλεγματῖα καλουμένων. Littre, III,
 σελ. 97).

5) Ἐπιδημιῶν, βιβλ. Γ', § 14 (III, σελ. 98).

Ὅταν, π. χ. εἶναι συνηθισμένος κανεῖς, λέγει, εἰς ἓνα πρᾶγμα ἀπὸ πολλοῦ, καὶ ἂν ἀκόμη εἶναι χειρότερο ἀπὸ ἐκεῖνο εἰς τὸ ὅποιον δὲν εἶναι συνηθισμένος, ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον βλάπτεται ὀλιγώτερον :

“Τὰ ἐκ πολλοῦ χρόνου συνήθεια, καὶ χεῖρω τῶν ἀξυνηθέντων, ἥσσον ἐνοχλεῖν εἴωθεν.”¹⁾

Εἰς δὲ τὸ “Περὶ φύσιως ἀνθρώπου”, λέγει :

Εἶναι μεγάλο κακὸν νὰ μεταπηδᾷ κανεῖς ἀπότομα ἀπὸ μιὰ κοπιώδη καὶ σκληρὴ ζωὴ εἰς μίαν ἄλλην, καὶ ἀντιστρόφως. Διότι, ὅταν ἀσθενήσῃ κανεῖς ἀπὸ αὐτοῦς, γρήγορα μὲν θεραπεύεται, ἀλλὰ κατόπιν τὸ σῶμά των λυώνει καὶ εἰς τὰς φλέβας των ῥεεῖ ἓνας ἰχωρῶδης χυμός.

“Ὅκοταν οὖν νόσημά τι καταλάβῃ τοὺς οὕτω διακειμένους, τὸ μὲν παρὰ τοῦτο διαφεύγουσιν, ὕστερον δὲ μετὰ τὴν νοῦσον χρόνον τήκεται τὸ σῶμα, καὶ διαρρέει διὰ τῶν φλεβῶν . . . ἰχωροειδές.”²⁾

Ἀσκησις.

Ἡ ἀπότομος μετάπτωσις, κατόπιν μακρᾶς ἀναπαύσεως, εἰς ὑπερβολικὴν ἄσκησιν, εἶναι βλαβερωτέρα, παρὰ ἢ μετάπτωσις ἀπὸ τὴν ἄσκησιν εἰς ὑπερβολικὴν ἀνάπαυσιν, δυνάμεναι νὰ προκαλέσουν διάφορους ἀσθενείας.

“ . . . πάντα ἐξαπίνης μέζω πολλοῦ τοῦ μετρίου μεταβαλλόμενα ἐπὶ τά, καὶ ἐπὶ τά, βλάπτει.”³⁾

Καὶ ὥς παράδειγμα, ἀναφέρει τὴν τάξιν τῶν ἀθλητῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ γυμναστικὴ ἐδημιούργησεν ἰδιαιτέραν κρᾶσιν, τὴν “ἀθλητικὴν κρᾶσιν”, ἢ ὁποία ἐξαφανίζεται ἅμα ἀλλάξουν συνηθείας καὶ τὸν τρόπον τοῦ ζῆν. Διὰ τοῦτο εἰς τὸ “Περὶ τροφῆς”, ἀναφωνεῖ :

“Διάθεσις ἀθλητικὴ οὐ φύσει· ἕξις ὑγιεινὴ κρείσσω ἐν πάσιν.”⁴⁾

Κληρονομικότης.

Ἡ κληρονομικότης, ἡ σπουδαία αὕτη αἰτία τῶν ἀσθενειῶν μας, κατεδείχθη ἤδη μὲ ὄρους σαφεῖς κατὰ τὴν πρωτόγονον ἐποχὴν τῆς ἱατρικῆς. Περὶ αὐτῆς ὁμιλεῖ ὁ Ἱπποκράτης εἰς τὸ “Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων”, λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας διαπλάσεως, τῆς μακροκεφαλίας, τὴν ὁποίαν παρετήρησεν εἰς μικρὸν τινα λαόν. Ὁ μοναδικὸς οὗτος λαὸς παρεμόρφωνε τὴν κεφαλὴν τῶν παίδων, μετὰ τὴν γέννησίν των, διὰ διαφόρων μεθόδων, τὰς ὁποίας περιγράφει, εἰς τρόπον ὥστε μετὰ τινος γενεάς, ἐγεννῶντο μὲ κεφαλὴν παραμορφωμένην. Συμπεραίνων δὲ ἐπὶ τῆς συνηθείας λέγει :

“Εἰ οὖν γίνονται ἐκ τε τῶν φαλακρῶν φαλακροί, καὶ ἐκ τῶν γλαυκῶν γλαυκοί, καὶ ἐκ τῶν διεστραμμένων στρεβλοί, ὥς ἐπὶ τὸ πλῆθος, καὶ περὶ

1) Ἀφορισμῶν, Τμήμα Β', § 50 (IV, σελ. 484).

2) Περὶ φύσιος ἀνθρώπου § 12 (VI, σελ. 62).

3) Περὶ διαίτης ὀξέων § 12 (II, σελ. 324).

4) Περὶ τροφῆς § 34 (IX, σελ. 10).

„τῆς ἄλλης μορφῆς ὁ αὐτὸς λόγος, τὶ κωλύει καὶ ἐκ μακροκεφάλου μακρο-
„κέφαλον γενέσθαι; „ ¹⁾

Εἰς δὲ τὸ “Περὶ ἱερῆς νούσου,” γράφει:

“Ἐκ φλεγματώδους φλεγματώδης, καὶ ἐκ χολώδους χολώδης γίνεται.” ²⁾

Παρεδέχετο τὴν κληρονομικότητα τῆς ἐπιληψίας καὶ τῆς φθίσεως, λέγων:

“Ἀρχεται δὲ (ἢ ἐπιληψία), ὥσπερ καὶ τᾶλλα νοσήματα κατὰ γένος εἰ
„γὰρ ἐκ φλεγματώδους φλεγματώδης, καὶ ἐκ χολώδους χολώδης γίνεται, καὶ
„ἐκ φθινώδους φθινώδης . . . τὶ κωλύει ὅτῳ ὁ πατὴρ καὶ μήτηρ εἵχετο, τού-
„τῳ τῷ νοσήματι καὶ τῶν ἐγκόνων ἔχουσιν αἱ τινες; „ ³⁾

Β'. ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ ΑΙΤΙΑ

Περὶ ἀνέμων, ὑδάτων, τόπων.

Τὰ ἐξωτερικὰ αἷτια τῆς ὑγείας καὶ τῆς ἀσθενείας, γενικῶς εἶναι αἱ διαρ-
κεῖς ἐπιδράσεις τῶν φυσικῶν παραγόντων, αἱ ὁποῖοι μᾶς περιβάλλουν, καὶ
τῶν ὁποίων τὸ σύνολον ἀποτελεῖ τὸ Σύμπαν. Ἰδέαν τινὰ τῆς ἐπιδράσεως
τῶν θὰ σχηματίζωμεν, ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψει, ὅτι δι' αὐτῶν διαπλάσσεται
ὅχι μόνον ἡ φυσικὴ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἡ πνευ-
ματικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τοῦ, τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ πάθη τοῦ, μὴ ἐξαι-
ρουμένων οὐδὲ τῶν πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν θεσμῶν τοῦ.

Πρῶτος ὁ Ἱπποκράτης, εἰς τὸ “Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων,” ἔταμε τὴν
ὁδόν, τὴν ὁποίαν, ὅπως λέγωμεν ἀλλαχοῦ, ⁴⁾ ἠκολούθησαν 20 αἰῶνας βρα-
δύτερον μετὰ τόσης ἐπιτυχίας.

Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, οἱ σοφοὶ ἐνησχολήθησαν περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν φυ-
σικῶν παραγόντων ἐπὶ τῆς ζωῆς, ἀλλ' ὁ Ἱπποκράτης εἶναι ὁ μετὰ μεγαλει-
τέρας ἐπιτυχίας ἀσχοληθείς. Τοῦτο δὲ ἦτο ἀναγκαιότατον, διότι τὰς ἐπιδη-
μίας καὶ τὸ πλεῖστον τῶν ἀσθενειῶν ἀπέδιδον εἰς θείαν ἐπέμβασιν ἢ εἰς
δαίμονας, εἴτε πρὸς τιμωρίαν, εἴτε πρὸς ἐκδίκησιν. ⁵⁾

1) Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων § 14 (II, σελ. 60).

2) Περὶ ἱερῆς νούσου § 2 (VI, σελ. 364).

3) Αὐτόθι § 2 (VI, σελ. 364).

4) Εἰς τὸ “Περὶ ὑγιεινῆς κεφάλαιον.”

5) Ὁ Ἀπόλλων εἶναι ἐκεῖνος ὅστις ἐξοργισθεὶς, ὅπως λέγει ὁ Ὅμηρος, κατὰ τοῦ
Ἀγαμέμνονος, ἐξαποστέλλει φοβεράν νόσον εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἑλλήνων:

Νοῦσον ἀνὰ στρατὸν ὥρσε κακὴν, ὠλέκοντο δὲ λαοί.

(Ἰλιάδος Α, 10)

Οὐτε εἶναι δυνατόν νὰ ἀποφύγῃ κανεὶς τὴν νόσον ποὺ στέλλει ὁ Μέγας Ζεὺς:

Νοῦσον γ' οὕτως ἐστὶ Διὸς μεγάλου ἀλέοισθαι.

(Ὀδυσσεΐας Γ, 411)

Καὶ σήμερον ἀκόμη ὑπάρχουν ἄγριοι λαοί, πιστεύοντες ὅτι αἱ νόσοι ὀφείλονται
εἰς τὰ κακὰ πνεύματα, τοὺς Δαίμονας. Φυλὴ τις π. χ. τῆς Κεντρικῆς Βορνεοῦ, πιστεύει
ὅτι τὰς ἀσθενείας προκαλοῦν τὰ πνεύματα δι' ἀοράτων κτυπημάτων. Ἄλλη δὲ φυλὴ,
καλεῖ τὸν πόνον “βέλος τοῦ κακοῦ δαίμονος.” Οἱ Βιρμανοί, πιστεύουν ὅτι ὁ δαίμων
τοῦ πυρετοῦ ἐνεδρεύει εἰς τὰς λόχμας. Ἄλλαι πάλιν φυλαὶ ἀποδίδουν τὰς ἀσθενείας
εἰς τὰ πνεύματα τῶν ἀποθανόντων, κτλ.

Εἶν' ἀληθές, ὅτι ὁ Ἱπποκράτης ὁμιλῶν περὶ τινων νόσων, ἰδίως δὲ περὶ τῆς “ἱερᾶς νόσου,” ἢ ἐπιληψίας, ἀναφέρει τὴν φράσιν “τὸ θεῖον.” Τοῦτο δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήξῃ, οὔτε νὰ θεωρήσωμεν τὸν Ἱπποκράτην ἀντιφάσκοντα πρὸς ἑαυτόν. Ἀπλούστατα μεταχειρίζεται ἓναν ὅρον τῆς ἐποχῆς του, χωρὶς νὰ πιστεύῃ εἰς τὴν θείαν προέλευσίν της, ὅπως ἐπίστευεν ὁ πολὺς λαός. Καὶ ὅχι μόνον δὲν ἐπίστευεν, ἀλλὰ καὶ διεμαρτύρετο κατὰ τῆς πίστεως ταύτης, συμβουλεύων τὴν ἀναζητήσιν τῆς ἀσθενείας εἰς φυσικὰ αἷτια:

“Τὸ δὲ νόσημα τοῦτο (δηλ. ἡ ἐπιληψία), λέγει, οὐδέν τι μοι δοκεί „θειότερον εἶναι τῶν λοιπῶν, ἀλλὰ φύσιν μὲν ἔχει ἣν καὶ τὰ ἄλλα νοσήματα, καὶ πρόφασιν ὅθεν ἕκαστα γίνεται.”¹⁾

Μήπως τοὺς ἐλώδεις πυρετοὺς δὲν ἀπέδιδον ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας εἰς τὴν ἐπέμβασιν τῶν Θεῶν; Ἐπρεπε νὰ ἐμφανισθῇ ὁ Ἐμπεδοκλῆς, κατὰ τι πρεσβύτερος τοῦ Ἱπποκράτους (495-435 π. Χ.) διὰ νὰ ἀνακαλύψῃ τὴν ἀληθῆ αἰτίαν αὐτῶν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ Ἀκράγαντος ἐν Σικελίᾳ ἐμιαστίζοντο ὑπὸ ἐλωδῶν πυρετῶν, καὶ νυχθημερὸν προσήχοντο εἰς τοὺς Θεούς, παρακαλοῦντες ὅπως καταλαύσῃ τὸ κακόν, ὁπότε ὁ Ἐμπεδοκλῆς συμβουλεύσας νὰ κλείσουν τὸ μεταξὺ δύο γειτονικῶν λόφων ἄνοιγμα, ὁπότε μετὰ τοῦ ἀνέμου εἰσήρχοντο καὶ μιάσματα ἐκ τοῦ παρακειμένου ἔλους, ἐξηφάνισε τοὺς πυρετούς. Τὸ ἴδιο ἔκαμε καὶ εἰς τὴν δυτικώτερον τοῦ Ἀκράγαντος κειμένην Σελινούντα, παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ὁμιωνύμου ποταμοῦ, συμβουλεύσας τὸν καθαρισμὸν τοῦ εἰς τὸ κέντρον τῆς πόλεως κειμένου ἔλους. Οἱ κάτοικοι οἱ ὅποιοι εἰς τοὺς πυρετοὺς ἔβλεπον θείαν τιμωρίαν, εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἐμπεδοκλέους εἶδαν ἓνα Θεόν, εἰς τὸν ὅποιον προσέφερον θυσίας εἰς ναοὺς ἐγεγρῆντας πρὸς τιμὴν του.

Ὅπως βλέπωμεν, ὁ μυστικισμὸς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος οὐδέποτε χάνει τὰ δικαιώματά του, ἡ δὲ πρὸς τὸ ὑπερφυσικὸν πίστις οὐδέποτε ὑπῆρξε τὸ χαρακτηριστικὸν ὠρισμένης τινος ἐποχῆς.

Περὶ τροφῶν.

Αἱ τροφαὶ δύνανται νὰ βλάβουν, ὅταν εἶναι ἄφθονοι, ἀνεπαρκεῖς, ἢ κακῆς ποιότητος. Ἐὰν δὲ ἡ ἀφθονία αὐτῶν προκαλεῖ διάφορα νοσήματα, ἢ ἀνεπάρκεια ἢ ἔλλειψις αὐτῶν, προκαλεῖ ἀκόμη χειρότερα.

“Οὐδὲν ἐλάσσονος ἀπὸ κενώσιος ἀκαίρου κακοπάθειαι γίνονται τῷ ἀνθρώπῳ ἢ καὶ ἀπὸ πληρώσιος καταμανθάνειν καλῶς ἔχει ἐπαναφέροντας „ἐπὶ τοὺς ὑγιαίνοντας.”²⁾

Διὰ τὸν Ἱπποκράτην, ἡ ἀνεπάρκεια τῶν τροφῶν ὅχι μόνον προκαλεῖ μέγαν ἀριθμὸν ἀσθενειῶν, ἀλλὰ τροποποιεῖ καὶ αὐτὰς τὰς ἐκδηλώσεις των: μεταβάλλει τὰ συμπτώματά των, τὴν πορείαν, τὴν διάρκειαν καὶ τὴν ἔκβασίν των. Εἰς τὰ ὀξέα νοσήματα, ἡ ἀποχὴ ἐπιφέρει κακοπάθειαν τοῦ ὁργανισμοῦ,

1) Περὶ ἱερῆς νόσου § 2 (VI, σελ. 364).

2) Περὶ ἀρχαίης ἱητρικῆς § 9 (I, σελ. 590).

ἄϋπνίαν, διαταραχὰς τῆς ὁράσεως, ἐμβοὰς ἀπὸ τῶν ὠτων, ἱλίγγους, δύσπνοιαν, καὶ τέλος ἐμποδίζει τὴν λύσιν τῆς ἀσθενείας, εὐνοοῦσα τὴν μετάπτωσίν της εἰς κατάστασιν χρονίαν. Ἐν συμπεράσματι δὲ λέγει :

“Πάντα γὰρ ἃ λέγω ἐγὼ πάσχειν τὸν ἄνθρωπον λιμῷ ἀνατίθημι.”¹

Διὰ τοῦτο ἐξανίσταται κατὰ τῶν ἱατρῶν ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἀγνοοῦντες τὰ τῆς διαίτης, ὑποβάλλουν τοὺς ἀσθενεῖς των εἰς μακρὰν δίαιταν, προκαλοῦντες οὕτω ὄχι μόνον ἐπιδείνωσιν τῆς καταστάσεώς των, ἀλλὰ καὶ πλείστας ὅσας περιπλοκάς. Ἐξ ἄλλου, μὲ τὴν ἀγνοίαν των συντελοῦν καὶ εἰς τὴν δυσφήμησιν τῆς Ἱατρικῆς. Διότι, ἐνίστε προσκαλούμενος ἄλλος ἱατρός, ἢ καὶ ἄνθρωπος ἐντελῶς ξένος πρὸς τὴν ἱατρικὴν, γνωρίζων ὅμως νὰ κανονίσῃ τὴν ἐνδεικνυομένην δίαιταν, σώζει τὸν ἄνθρωπον, ὃ ὅποιος μέχρι πρὸ ὀλίγου ἐθεωρεῖτο χαμένος.

Εἰς τὸ “Περὶ διαίτης ὑγιεινῆς,” ὁ Ἱπποκράτης καταδεικνύει ὅτι ἡ διατροφή πρέπει νὰ ποικίλῃ ἀναλόγως τῆς ἐποχῆς, τῆς ἡλικίας, τοῦ φύλου, τῆς χώρας καὶ τῆς ἀσκήσεως.

“Δεῖ οὖν πρὸς τὴν ἡλικίην καὶ τὴν ὥρην καὶ τὸ ἔθος καὶ τὴν χώραν „καὶ τὰ εἶδεα τὰ διαιτήματα ποιέεσθαι . . . οὕτω γὰρ ἂν μάλιστα ὑγιαίνουσιν.”²)

Τὰ παιδιὰ ὑποφέρουν δυσκολώτερον τὴν δίαιταν παρὰ οἱ νέοι. Ἡ ἔλλειψις ἀσκήσεως εἰς ἕναν ποὺ τρώγει πολὺ, ἐπιφέρει συμπτώματα πληθώρας, προκαλοῦντα ἐρεθισμὸν τῶν πεπτικῶν ὀργάνων. Ἀλλὰ καὶ ἀνεπαρκὴς τροφή δι’ ἕνα ποὺ γυμνάζεται ὑπερβολικὰ, προκαλεῖ γαστρικὰς διαταραχὰς, τὰς ὁποίας μικρὰ ἀνάπαυσις ἐξαφανίζει. Ἀφοῦ λοιπόν, μία τοιαύτη ἢ τοιαύτη δίαιτα ἐπιφέρει καὶ εἰς τοὺς ὑγιεῖς ἀκόμη διαφόρους διαταραχὰς, κατὰ μείζονα λόγον θὰ ἐπιφέρῃ βαρυτέρας, ἐν περιπτώσει ἀσθενείας, πρὸ πάντων δὲ ὅταν αὕτη εἶνε ὀξεῖα.³)

Ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀληθέστατα, καταδεικνύοντα μεγάλην πεῖραν, σήμερον δὲ ἔχουν διαπιστωθῇ παρ’ ὅλων οἱ ὅποιοι ἐξετάζουν τὰ φυσικὰ φαινόμενα ἄνευ προκαταλήψεως.

* * *

Ἡ “Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων,” πραγματεία, πραγματεύεται ἀποκλειστικῶς περὶ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ κλίματος ἐπὶ τῆς ὑγείας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ εἶναι ἡ σπουδαιότερα τῆς Ἱπποκρατείου Συλλογῆς.

Βλέπομεν εἰς αὐτήν, ὅτι ὁ ἱατρός ποὺ ἀγαπᾷ τὴν τέχνην του, ὀφείλει νὰ σπουδάζῃ τὴν ποιότητα τῶν ὑδάτων, τὴν ἐπίδρασιν τῶν θερμῶν ἢ ψυχρῶν ἀνέμων, ποῖοι εἶναι κοινοὶ εἰς ὅλας τὰς χώρας, καὶ ποῖοι ἰδιάζοντες

1) Αὐτόθι § 11 (I σελ. 594).

2) Περὶ ὑγιεινῆς διαίτης § 2 (VI σελ. 76).

3) Περὶ διαίτης ὀξεῶν § 9 (II, σελ. 480 καὶ ἐξῆς).

εἰς ἕκαστον τόπον. Ὁ Ἱπποκράτης μάλιστα, λέγει ὅτι καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἔχει διαμείνῃ εἰς τινὰ πόλιν, ὁ ἱατρὸς δύναται νὰ λάβῃ σαφῇ ιδέαν περὶ τῆς ὑγείας τῶν κατοίκων καὶ τῶν ἀσθενειῶν αἱ ὁποῖαι ἐπιπολάζουσιν εἰς αὐτήν, ἔαν λάβῃ ὑπ' ὄψει τοῦ τὴν τοποθεσίαν τῆς πόλεως, ἐν σχέσει μὲ τοὺς πνέον-
τας ἀνέμους, τὴν ἀνατολὴν καὶ τὴν δύσιν τοῦ Ἡλίου, τὰς ιδιότητας τοῦ ἐδάφους, ἔαν εἶναι δηλαδή: ὑψηλὸν ἢ χαμηλόν, ξηρὸν ἢ δασῶδες, τὰς ιδιότη-
τας τῶν ὑδάτων, τὸ εἶδος τῆς ζωῆς, τῆς διατροφῆς, τῆς ἐργασίας τῶν κατοίκων κτλ.

Σπουδάζων δὲ τὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ὑγείας τῶν διαφόρων τοποθεσιῶν, ἂν κεῖνται δηλαδή: πρὸς βορρᾶν, πρὸς νότον, πρὸς ἀνατολὰς ἢ πρὸς δυσ-
μάς, ὁ Ἱπποκράτης διατυπώνει τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας 20 αἰῶνες μεταγε-
νεστέρας πείρας ἐδικαίωσαν.

Ἐπίδρασις τοῦ βορρᾶ.

Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ψυχροῦ καὶ ξηροῦ ἀνέμου, αἱ φυσικαὶ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύσσονται μεγάλως, καθὼς καὶ αἱ πεπτικαὶ λειτουργίαι μὲ μεγαλείτερον τόνον τῶν ἰστῶν. Ἡ ἥβη εἶναι ὀψιμος, τὰ ἔμμηνα ὀλιγώ-
τερα, αἱ συλλήψεις ἐπίσης, καὶ ἡ μέση ζωὴ μακροτέρα.

Εἰς τὰ μέρη ταῦτα τὰ συνηθέστερα νοσήματα εἶναι τὰ ὀξέα, ὅπως π.χ. ἡ πλευρίτις, ἡ πνευμονία, αἱ ρινορραγίαι, ἀλλὰ καὶ θεραπεύονται ταχύτερον.

Αἱ τεκνοποιήσασαι γυναῖκες ὑπόκεινται περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο μέ-
ρος εἰς τὴν φθίσιν, εἰς δὲ τὰ παιδιά παρατηροῦνται συχνὰ ὑδρωπικίαι τοῦ ὁστέου.

Ἐπίδρασις τοῦ νότου.

Οἱ νότιοι ἀνεμοὶ, θερμοὶ ἢ ψυχροί, προκαλοῦν ἀδυναμίαν καὶ ἀτονίαν τοῦ ὁργανισμοῦ, ἀνορεξίαν καὶ ἐπικράτησιν τοῦ φλέγματος ἢ τοῦ βλεννώ-
δους χυμοῦ. Αἱ κενώσεις εἶναι εὐκόλοι καὶ ἄφθονοι, ἡ δὲ διάρκεια τῆς ζωῆς, γενικῶς, βραχυτέρα τῆς τῶν κατοίκων τοῦ βορρᾶ.

Τὰ ὀξέα φλεγμονώδη νοσήματα εἶναι σπάνια, ἀλλ' ὅταν ἐμφανισθοῦν τείνουν νὰ ἀποβοῦν χρόνια. Πολλάκις προκαλεῖται διάρροια, ὀφθαλμίαι μὲ ἄφθονον ἔκκρισιν μᾶλλον βλεννώδη παρὰ πυώδη, ἀλλ' εἶναι βραχείας διαρ-
κείας καὶ ἄνευ βαρύτητος. Εἶναι ἡ χώρα τῶν αἱμορροϊδῶν, τῶν μητρικῶν κατάρρων καὶ τῆς λευκορροίας. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰ παιδιά, ταῦτα ὑπόκειν-
ται περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο μέρος εἰς σπασμοὺς καὶ ἐπιληψίαν.

Ἐπίδρασις τῆς ἀνατολῆς.

Ἡ ἀνατολικὴ τοποθεσία, εἶναι ἡ ὑγιεινότερα ὅλων τῶν ἄλλων. Ὁ ἀῆρ εἶναι θερμὸς καὶ ξηρός, οἱ δὲ κάτοικοι, γενικῶς, ἔχουν χρῶμα ροδαλόν, εἶναι κράσεως αἱματώδους καὶ χαρακτηῆρος ἡπίου.

Τὰ νοσήματα εἶναι ἄρκετὰ σπάνια, ἐλαφρὰ καὶ τῆς αὐτῆς φύσεως, ὅπως καὶ τὰ τῶν πρὸς νότον ἐκτεθειμένων πόλεων.

Ἐπίδρασις τῆς δύσεως.

Ἐδῶ ὁ ἀήρ εἶναι ὑγρὸς καὶ παρουσιάζει συχνὰς ἐναλλαγὰς τῆς θερμοκρασίας. Παρατηρεῖται μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ τῆς δρόσου τῆς πρωΐας καὶ τῆς ἑσπέρας, καὶ τῆς θερμότητος τῆς ἡμέρας. Γενικῶς, ἡ τοποθεσία αὕτη εἶναι ἡ ἀνθυγιεινότερα ὄλων.

Οἱ κάτοικοι εἶναι ἀσθενικῆς κράσεως, τὸ χρῶμά των εἶναι κομμένο καὶ τὸ πρόσωπόν των κάπως οἰδαλέον. Αἱ ἀσθένειαι των εἶναι πολυάριθμοι καὶ σχεδὸν αἱ αὐταὶ ὅπως τῶν ἄλλων τοποθεσιῶν.

Σημειοῦμεν ἐνταῦθα, ὅτι αἱ παρατηρήσεις αὗται ἐφαρμόζονται μόνον εἰς τὰ μέρη ὅπου ὁ Ἰπποκράτης ἐξήσκησε τὴν τέχνην του, καὶ ὅχι γενικῶς πανταχοῦ.

* * *

Εἰς τὸ “Περὶ φύσιος ἀνθρώπου”, εἰς τὸ “Περὶ χυμῶν”, καὶ εἰς τὸ “Περὶ φυσῶν”, ἐπανέρχεται ἐπὶ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀέρος, τῆς ἀτμοσφαίρας καὶ τῶν βλαβερῶν μορίων καὶ μiasμάτων τὰ ὅποια πιθανὸν νὰ αἰωροῦνται εἰς αὐτήν.

Εἰς τὸ “Περὶ φυσῶν”, λέγει, ὅτι τὴν πηγὴν τῶν νοσημάτων δὲν πρέπει νὰ ἀναζητῶμεν ἀλλαχοῦ, ἀλλ’ εἰς τὸν ἀέρα τὸν ὁποῖον ἀναπνέομεν, ὅταν εἶναι μολυσμένος μὲ νοσηρὰ μιάσματα.

“Οὐκ ἄλλοθὲν ποθεν εἰκὸς ἐστὶ γίνεσθαι τὰς ἀρρωστίας μάλιστα’ ἂν ἐν-
„τεῦθεν, ὅταν τοῦτο ἢ πλεόν ἢ ἔλασσον ἢ καὶ ἀθροώτερον, ἢ μεμιασμένον
„νοσηροῖσι μιάσμασιν, εἰς τὸ σῶμα εἰσέλθῃ.”¹⁾

Ἡ παρατήρησις αὕτη εἶναι σπουδαιοτάτη, ἐπαναληφθεῖσα πολὺ βραδύτερον ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ Λουκρητίου, εἰς τὸ “De rerum Natura”.

Εἶναι ἀναμφισβήτητον, λέγει ὁ Λουκρήτιος, ὅτι τὰ σπέρματα τῆς νόσου καὶ τοῦ θανάτου περιίπτανται εἰς τὸν ἀέρα. “Ὅταν τὰ σπέρματα αὐτὰ ἐνω-
θοῦν τιχαίως καὶ μολύνουν τὸν οὐρανόν, ἡ ἀτμοσφαῖρα ἀποβαίνει νοσηρά.
“Ὅλαι τότε αἱ ὀλέθριαι δυνάμεις, ὅλαι αἱ ἐπιδημίαι μᾶς ἔρχονται εἴτε ἐκ τῶν
ἐξωτερικῶν χωρῶν τοῦ κόσμου μας, ὅπως τὰ σύννεφα καὶ αἱ ὀμίχλαι αἱ ὁποῖαι
διασχίζουν τὸν οὐρανόν, εἴτε ἐξ αὐτῆς τῆς γῆς, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀνέρχονται
σωρηδὸν πρὸς ἡμᾶς, ὅπότεν τὸ ἔδαφος γεμίτο ἀπὸ ὑγρασίαν ἀποσυντίθεται
ὑπὸ τὴν διπλῇ ἐπίδρασιν τῶν ἀτάκτων βροχῶν καὶ τῶν ὑπερβολικῶν καυ-
μάτων τοῦ ἡλίου.”²⁾

1) Περὶ φυσῶν § 5 (VI, σελ. 96).

2) *Primum multarum semina rerum
esse supra docui quae sint vitalia nobis,
et contra quae sint morbo mortique necessest
multa volare. Ea cum casu sunt forte coorta
et perturbarunt caelum, fit morbidus aer.
Atque ea vis omnis morborum pestilientiaque
aut extrinsecus ut nubes nebulaeque superne
per caelum veniunt, aut ipsa saepe coorta
de terra surgunt, ubi putorem umida nactast
intempestivis pluviisque et solibus icta.*

(Βιβλ. VI, 1093—1102)

Περὶ ὑδάτων.

Ὁ Ἱπποκράτης μεγάλην ἀπέδιδε σημασίαν εἰς τὰ ὕδατα χώρας τινός, ἰδίως δὲ τὰ πρὸς πόσιν προοριζόμενα: πηγαῖα, ποτάμια, βρόχйна ἢ ἐξ ἐλῶν προερχόμενα, τὰ ὅποια ὀνομάζει **στάσιμα**, διότι: — “πλείστον μέρος ξυμβάλλεται εἰς τὴν ὑγιείν.,¹⁾

Ὅμιλεῖ ὅμως μόνον περὶ τῶν ποσίμων ὑδάτων, διότι παρὰ τὰς προγενεστέρας ἐργασίας τοῦ Ἐμπεδοκλέους, δὲν ἐγνώριζε τὴν ἐνέργειαν τῶν ἐκ τῶν ἐλῶν ἀναδιδομένων ἀπορροϊῶν. Καὶ ὅμως, πρᾶγμα περιεργότατον, δὲν ἡγνόει τὰ ἐκ τοῦ ἐλείου μιάσματος προκαλούμενα συμπτώματα.

Εἰς τὸ “Περὶ χυμῶν,, π. χ. λέγει:

Ἀπὸ τὰς ὁσμὰς ποὺ ἀναδίδονται ἀπὸ τὰ βορβορώδη καὶ ἐλώδη ὕδατα, γεννῶνται διάφορα νοσήματα, καθὼς καὶ παθήσεις τοῦ σπληνός.

“Τὰ μὲν ἀπὸ ὀδμέων βορβορωδέων ἢ ἐλωδέων... τὰ δὲ σπληνώδεσι.,²⁾

Ἀλλαχοῦ δὲ λέγει: Οἱ πίνοντες ἀπὸ τοιαῦτα στάσιμα ὕδατα, ἔχουν πάντοτε τὸν σπλῆνα μέγαν καὶ σκληρόν, κτλ.

“Τοῖσι δὲ πίνουσι σπλῆνας μὲν αἰεὶ μεγάλους εἶναι καὶ μεμυωμένους...,³⁾

Κατὰ τὸν Ἱπποκράτην, ἐκεῖ ὅπου τὰ ὕδατα εἶναι στάσιμα, ἡ μέση ἡλικία τῶν κατοίκων εἶναι μικρά, τὸ γῆρας ἐπέρχεται πρόωρον, τὰ παιδιὰ γεννῶνται εὐσαρκα, οἰδαλέα. Καὶ φαίνονται μὲν δυνατά, πράγματι ὅμως, κατὰ τὸ φαινόμενον. Ὀλίγον μετὰ τὴν γέννησίν των, χάνουν τὸ πάχος των, γίνονται ἀδύνατα, καχεκτικά, καὶ πολλὰ ἀποθνήσκουν.

Αἱ γυναῖκες σπανίως συλλαμβάνουν, οἱ τοκετοὶ εἶναι κοπιώδεις καὶ πολλάκις ἀκολουθοῦνται ὑπὸ λευκοφλεγματίας.

Εἰς τὰς χώρας ταύτας ἐπιπολάζουν:

α.) Διαλείποντες πυρετοὶ μὲ ὅλας τὰς ποικιλίας των: ⁴⁾ σπληνομεγαλίαν καὶ ὑδρωπικίαν ἐπακόλουθον αὐτῆς.

β.) Πυρετοὶ ὑφέσιμοι.

γ.) Εὐκοιλιότης μὲ τανυτά, κενώσεις αἱματηραί, μὲ μιὰ λέξι, δυσεντερία.

Ὅλαι αὗται αἱ παρατηρήσεις εἶναι ἀληθέσταται. Διὰ τὴν χώραν ὅπου ἔζη ὁ Ἱπποκράτης, καὶ διὰ τὰς θερμὰς χώρας ὅπου ὑπάρχουν στάσιμα ὕδατα, ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἐπεκύρωσε τὰς βεβαιώσεις τοῦ Μεγάλου Ἱατροῦ.

Περὶ ἐποχῶν καὶ ἀτμοσφαιρικῶν ἐπιδράσεων.

Εἰς τὸ τρίτον βιβλίον τῶν “Ἐπιδημιῶν,, ὁ Ἱπποκράτης διαιρεῖ τὸ ἔτος εἰς δύο μέρη: τὸ θερινὸν καὶ τὸ χειμερινόν. Ὁ χειμῶνας λέγει, θε-

1) Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων, § 7 (II, σελ. 26).

2) Περὶ χυμῶν § 12 (V, σελ. 492).—Πρβλ. καὶ Ἀφορισμῶν Τμήμα Γ', § 4 (IV, σελ. 486).—Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων § 9 (II, σελ. 36).

3) Αὐτόθι § 7 (II, σελ. 26).

4) Πλείότερα βλέπε: Littre, εἰσαγωγή εἰς τὸ “Περὶ Ἐπιδημιῶν,, II, σελ. 530 καὶ ἑξῆς.

ραπεύει τὰς ἀσθενείας τοῦ θέρος, τὸ δὲ θέρος μεταβάλλει τὰς ἀσθενείας τοῦ χειμῶνος:

“Τὰς γὰρ θερινὰς νόσους χειμῶν ἐπιγενόμενος λύει, καὶ τὰς χειμερινὰς θέρος ἐπιγενόμενον μεθίστησιν.”¹⁾

Ἀπὸ γενικῆς ἀπόψεως, οὐδὲν ἀληθέστερον τῆς διπλῆς ταύτης ἀρχῆς, τῆς ὁποίας ὅμως δὲν πρέπει νὰ ὑπερβάλωμεν τὴν σημασίαν. Οὕτω εἰς τὰς χώρας ὅπου ὑπάρχουν διαλείποντες πυρετοί, οἱ πυρετοὶ οὗτοι ἐπερχόμενοι κατὰ τὸ θέρος, ἐξαφανίζονται κατὰ τὸν χειμῶνα. Ἡ χρονία βρογχίτις καὶ τὸ ἄσθμα βελτιώνονται κατὰ τὸ θέρος. Μερικαὶ ἐπιδημικαί, ὅπως λ.χ. ἡ χολέρα, τῆς ὁποίας κοιτὶς εἶναι αἱ Ἰνδίαί, ἐμφανίζονται κατὰ τὸ θέρος καὶ ἐξαφανίζονται τὸν χειμῶνα, διὰ νὰ ἐπανέλθουν τὸ ἐπόμενον θέρος.²⁾

Ὑπερέβαλλεν ὅμως ὁ Ἱπποκράτης τὰ πράγματα, ὅταν ἔλεγεν: Αἱ ἀσθένειαι ἐποχῆς τινος ὀφείλονται πολλάκις εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς προηγηθείσης ἐποχῆς. Ἡ χειμερινὴ ἐποχὴ γεννᾷ τὰς ἀσθενείας τῆς θερινῆς ἐποχῆς καὶ ἀντιστρόφως.

Μὲ τὴν θεωρίαν ταύτην, υἱοθετηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κέλσου καὶ τοῦ Γαληνοῦ, θὰ ἡδυνάμεθα, ἐκ τῆς σπουδῆς τῆς χειμερινῆς καταστάσεως, νὰ προΐδωμεν τὰς ἀσθενείας τοῦ ἐπομένου ἔτους, διότι κατ’ αὐτούς, ὁ ὁργανισμὸς τοῦ ἀνθρώπου τροποποιηθεὶς διαφοροτρόπως ὑπὸ τῆς θερινῆς καὶ χειμερινῆς ἐποχῆς, ἔχει ἐπηρεασθῇ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὑπὸ τῆς ἐποχῆς ἣ ὁποία ἀντικαθιστᾷ τὴν ἄλλην, ἐξ οὗ ἡ προδιάθεσις εἰς τὰς διαφόρους ἀσθενείας, ἐπιπλεκομένης ὑπὸ τῆς παρούσης καιρικῆς καταστάσεως.

Ὁ Ἱπποκράτης, πράγματι, παραδέχεται ὅτι εἰς ἐκάστην ἐποχὴν ἐπικρατεῖ ἓνας χυμὸς, καί, ἐπειδὴ ἡ ἀσθένεια ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς διαταραξέως των, δηλαδή ἐκ τῆς ὑπερισχύσεώς των, ἡ περίσσεια αὕτη ἀνάλογος μὲ τὴν προηγηθεῖσαν καιρικὴν ἐπίδρασιν, δημιουργεῖ ἰδιαίτεράν τινὰ νοσηρὰν προδιάθεσιν. Ὑπ’ αὐτὸ τὸ πνεῦμα πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐποχῶν ἐπὶ τῆς γεννήσεως τῶν ἀσθενειῶν.³⁾

Κατὰ τὸν **χειμῶνα**, ὑπερισχύουν οἱ λευκοὶ χυμοί, τὸ φλέγμα, αἱ βλένναι, κατάστασις ἣ ὁποία προκαλεῖ τὰς ἀσθενείας τοῦ λάρυγγος, τῶν ρινικῶν κοιλοτήτων, τῶν βρόγχων, τὴν διάρροϊαν καὶ ὅλας τὰς καταρροϊκὰς παθήσεις.

Κατὰ τὸ **ἔαρ**, ἡ κίνησις τοῦ αἵματος εἶναι ζωηροτέρα, προκαλουμένη ἐκ τῆς μεγάλης ποσότητός του, ἐξ οὗ μιὰ προδιάθεσις εἰς αἱμορραγίας καὶ ὀξείας φλεγμονάς.

Κατὰ τὸ **θέρος**, αἱ λειτουργίαι τοῦ ἥπατος αὐξάνουν ὑπερβολικῶς, ἡ χολὴ εἶναι ἀφθονωτέρα, καὶ ἐμφανίζεται ὥς αἰτία ὅλων τῶν ἀσθενειῶν αἱ ὁποῖαι ἔχουν χαρακτῆρα χολώδη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον σαφῇ, τὴν διάρροϊαν π.χ. τὸν χολώδη πυρετὸν κτλ. Τοῦτο παρατηρεῖται σταθερῶς εἰς τὰς θερμὰς χώρας ὅπως καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἐγένοντο αἱ παρατηρήσεις αὗται.

1) Ἐπιδημιῶν, βιβλ. Γ’, § 15 (II, σελ. 100).

2) Patrick Manson, *Maladies des Pays chauds*, γαλλ. μετάφρασις ὑπὸ Maurice Guibaud, Paris, 1908, σελ. 370.

3) Περὶ φύσιος ἀνθρώπου § 1 (VI, σελ. 32 καὶ ἐξῆς).

Κατὰ τὸ **φθινόπωρον**, τὸ αἷμα ἐλαττοῦται, ἐπικρατοῦν δὲ ἡ μέλαινα χολή ἢ τὸ ὕδωρ. Εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν διαλειπόντων πυρετῶν καὶ τῶν ἀσθενειῶν τοῦ σπληνός, τῆς δυσεντερίας, τῆς ὑποτροπῆς τῶν καταρροϊκῶν παθήσεων κτλ.

Τὴν ἐφαρμογὴν καὶ τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἀρχῶν τούτων εὐρίσκομεν εἰς τὰς “Ἐπιδημίας”, τὸ “Προγνωστικὸν”, καὶ εἰς τινὰ χωρία τῶν “Ἀφορισμῶν”, ὅπου παραπέμπομεν τὸν βουλούμενον διὰ περισσοτέρας λεπτομερείας.

Περὶ κλιμάτων.

Ἡ ἐπίδρασις τῶν κλιμάτων ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐν γένει ἐπὶ τῶν ζῴικῶν ὄντων, ὑπῆρξε διὰ τὸν Ἱπποκράτην ἡ εὐκαιρία νὰ ἀποδείξῃ ὅλην τὴν ὀξυδέρκειάν του ὡς παρατηρητῆς καὶ ὡς φιλόσοφος. Εἶναι ὁ πρῶτος, ὅπως λέγει ὁ Hirsch,¹⁾ ὁ ὁποῖος πρὸ 2.000 περίπου ἐτῶν ἐνησχολήθη τόσο προσεκτικὰ καὶ τόσο βαθειὰ περὶ τῶν ἱατρο-γεωγραφικῶν γεγονότων.

Εἰς τὸ “Περὶ ἀνέμων, ὑδάτων, τόπων”, συγκρίνει τοὺς κατοίκους τῶν θερμῶν κλιμάτων τῆς Ἀσίας καὶ τοὺς τῶν εὐκράτων κλιμάτων τῆς Εὐρώπης, ὑπὸ τὴν διπλὴν ἄποψιν τοῦ φυσικοῦ καὶ ἡθικοῦ, καὶ καταδεικνύει ὅλα τὰ πλεονεκτήματα τῶν τελευταίων τούτων ἐπὶ τῶν ἄλλων. Κατὰ τὸν Ἱπποκράτην, αἱ ιδιότητες τοῦ ἀέρος, τοῦ ἐδάφους: χαμηλοῦ ἢ ὑψηλοῦ, ξηροῦ ἢ ὑγροῦ, τὰ πόσιμα ὕδατα καὶ οἱ ὑδρατμοὶ αὐτῶν, ἡ τροφή κτλ. ἐξασκοῦν σημαντικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς διανοητικῆς, ἡθικῆς καὶ πολιτικῆς καταστάσεως τῶν λαῶν.

“Τὴν Ἀσίην πλεῖστον διαφέρει φημὶ τῆς Εὐρώπης εἰς τὰς φύσεις „τῶν ξυμπάντων, τῶν τε ἐκ τῆς γῆς φυομένων καὶ τῶν ἀνθρώπων· πολὺ „γὰρ καλλίονα καὶ μείζονα πάντα γίγνεται ἐν τῇ Ἀσίῃ· ἢ τε χώρη τῆς „χώρης ἡμερωτέρη, καὶ τὰ ἥθεα τῶν ἀνθρώπων ἡπιώτερα καὶ εὐεργητότε- „ρα. Τὸ δὲ αἷτιον τουτέων ἡ κοῆσις τῶν ὥρέων, ὅτι τοῦ ἡλίου ἐν μέσῳ „τῶν ἀνατολέων κέεται πρὸς τὴν ἡώ, τοῦ τε ψυχροῦ πορρωτέρω· τὴν δὲ „αὔξησιν καὶ ἡμερότητα παρέχει πλεῖστον ἅπάντων, ὁκόταν μηδὲν ἢ ἐπι- „κρατέον βιαίως, ἀλλὰ παντὸς ἰσομοιρίῃ δυναστεύῃ. Ἔχει δὲ κατὰ τὴν Ἀ- „σίην οὐ πανχῇ ὁμοίως, ἀλλ’ ὅση μὲν τῆς χώρης ἐν μέσῳ κέεται τοῦ θερ- „μοῦ καὶ τοῦ ψυχροῦ, αὕτη μὲν εὐκαρποτάτη ἐστὶ καὶ εὐενδροτάτη καὶ εὐει- „δεστάτη, καὶ ὕδασι καλλίστοισι κέχρηται τοῖσί τε οὐρανίοισι καὶ τοῖσι ἐκ „τῆς γῆς. Οὔτε γὰρ ὑπὸ τοῦ θερμοῦ ἐκκέκασται λίην, οὔτε ὑπὸ αὐχμῶν καὶ „ἀνυδρίας ἀναξηραίνεται, οὔτε ὑπὸ ψύχους βεβιασμένη· ἐπεὶ δὲ καὶ διάβρο- „χός ἐστιν ὑπὸ τε ὄμβρων πολλῶν καὶ χιόνος, τὰ τε ὥραϊα αὐτόθι πολλὰ „ἐοικὸς γίγνεσθαι, ὁκόσα τε ἀπὸ σπερμάτων, καὶ ὁκόσα αὐτὴ ἢ γῇ ἀναδι- „δοῖ φυτὰ· ὧν τοῖσι καρποῖσι χρέωνται ἄνθρωποι, ἡμεροῦντες ἐξ ἀγρίων,

1) Ὁ Αὐγουστος Hirsch (1817-1894), καθηγητῆς τῆς ἱατρικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βερολίνου, πρῶτος ἐκ τῶν νεωτέρων ἔγραψε ἱστορικο-γεωγραφικὴν παθολογίαν, (Handbuch der historisch-geographischen Pathologie, 1859 - 1864, εἰς 6 τόμους).

„καὶ ἐς ἐπιτήδειον μεταφυτεύοντες.... Τὸ δὲ ἀνδρεῖον καὶ τὸ ταλαίπωρον „καὶ τὸ ἔμπονον καὶ τὸ θυμοειδὲς οὐκ ἂν δύναίτο ἐν τοιαύτῃ φύσει ἐγγίγνεσθαι οὔτε ὁμοφύλου οὔτε ἄλλοφύλου, ἀλλὰ τὴν ἡδονὴν ἀνάγκη κρατέειν...”¹⁾

Εἰς τὴν Εὐρώπην, ἑξακολουθεῖ, συμβαίνει ὅλως τὸ ἐναντίον, ἀλλὰ τὰ ἦθη ποικίλλουν ἀναλόγως τῶν τοπικῶν συνθηκῶν ἐκάστης χώρας ποὺ ἐξετάζομεν.

Ὅταν ἡ χώρα εἶναι ὀρεινὴ, τραχεῖα, πολὺ ὑψηλότερα ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης καὶ ὑπόκειται εἰς μεγάλης ἀτμοσφαιρικᾶς μεταβολᾶς, οἱ κάτοικοι εἶναι τολμηροί, φίλεργοι, ἀντέχουν εἰς τοὺς κόπους, εἶναι πείσιμονες, ἱκανοὶ διὰ μεγάλα ἔργα, ἀποφασιστικοί, ἀγριώτεροι ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ γενικῶς φιλοπόλεμοι.

Ἐὰν ἡ χώρα εἶναι κοίλη καὶ ὀμαλὴ μὲ πλουσίαν βοσκάς, ἐκτεθειμένη εἰς θερμοὺς καὶ πνιγροὺς ἀνέμους, οἱ κάτοικοι εἶναι δειλότεροι, μαλθακοί, ἀπαθεῖς καὶ ἐντελῶς διάφοροι ἀπὸ τοὺς ὀρεσιβίους καὶ τοὺς κατοίκους τῶν βορείων κλιμάτων.

Χώρας ὑγρᾶς, χαμηλῆς καὶ ὀμιχλώδους, οἱ κάτοικοι εἶναι ὀλιγώτερον εὐφρεῖς καὶ ἡ ἠθικὴ των εἶναι ἐπίσης ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένη, ὅπως καὶ ἡ φυσικὴ των διάπλασις.

Ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀληθῆ καὶ δὲν ἔχουν οὐδὲν τὸ ἀπόλυτον. Ἄλλ' αἱ παρατηρήσεις αὗται ἔχουν βάσιν ἀναμφισβητήτου ἀκριβείας, τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν καλῶς παρὰ μόνον διὰ τῆς προσεκτικῆς ἀναγνώσεως τῆς ἀξιολόγου “Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων,” πραγματείας. Οὕτω, ἀφοῦ ἐκθέσῃ κατὰ γενικὸν τρόπον τὴν ἐπίδρασιν τῶν κλιμάτων, ὀμιλεῖ περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τὰ ὁποῖα προκαλοῦν τοποθεσίαι τινὲς ἐπὶ τῶν κατοίκων τῶν μερῶν τούτων.

Εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Φάνιδος π. χ. διαρρεομένην χώραν, βαλτώδη, ὑγρὰν καὶ δασώδη, οἱ κάτοικοι ζῶντες εἰς περιβάλλον ὀμιχλώδες καὶ ἐπὶ τῶν ὄχθων τῶν τελμάτων, εἶναι χλωμοί, οἰδαλέοι καὶ τὸ δέρμα των εἶναι ὅπως τῶν ἰκτερικῶν.

Οἱ Σαυρομάται, κατοικοῦντες περὶ τὴν Μαιώτιδα λίμνην (νῦν Ἀζοφικὴν Θάλασσαν), διαφέρουν τῶν ἄλλων ἐθνῶν κατὰ τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα: Αἱ γυναῖκες εἶναι θαυμάσιαι ἱππεῖς, τοξεύουν ἄριστα καὶ λαμβάνουν μέρος εἰς τὸν πόλεμον, ἐφ' ὅσον εἶναι παρθένοι. Μετὰ τὸν γάμον των περιορίζονται εἰς τὰ σπήτιά των, ἐκτὸς ἂν παρουσιασθῇ ἀνάγκη. Αἱ γυναῖκες δὲν ἔχουν

1) Περὶ ἀνέμων, ὑδάτων, τόπων § 12 (II, σελ. 52 καὶ ἐξῆς). Ὁ Ἱπποκράτης διὰ τῆς λέξεως Ἀσίη, ἐννοεῖ τὴν χώραν τὴν ὁποίαν οἱ ἀρχαῖοι ὠνόμαζον ἰδιαιτέρως Μικρὰν Ἀσίαν πρὸ πάντων δὲ τὴν Ἰωνίαν, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (Α, 142) ἔχει τὸν λαμπρότερον οὐρανὸν καὶ τὸ καλλίτερον κλίμα “πάντων ἀνθρώπων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν”. Εὐρίσκεται δέ, πράγματι, ἡ χώρα αὕτη εἰς ἴσην ἀκριβῶς ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ θερμοῦ καὶ τοῦ ψυχροῦ, ὅπως καὶ ἀπὸ τὴν μεγάλην ὑγρασίαν καὶ τὴν μεγάλην ξηρασίαν, πρᾶγμα παρατηρούμενον καὶ σήμερον, ὅπως καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους. (Περὶ. Σχόλια Κοραῆ, εἰς τὸ “Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων,” (γαλλ. ἔκδοσις 1800) τόμ. Β'. σελ 204).

δεξιὸν μαστόν, διότι ἐκ παιδικῆς ἡλικίας αἱ μητέρες καυτηριάζουν αὐτὸν διὰ νὰ μὴ τὰς ἐμποδίζῃ κατὰ τὴν τόξευσιν. ¹⁾

Εἰς τὴν Σκυθίαν, ὅπου ὁ ἥλιος εἶναι σπάνιος καὶ ἐπικρατοῦν αἱ ὀμίχλαι καὶ οἱ συνεχεῖς βόρειοι ἄνεμοι, οἱ κάτοικοι εἶναι εὐτραφεῖς καὶ λεῖοι καὶ ὁμοιάζουν πρὸς γυναῖκας. Εἶναι μαλθακοί, ἀπαθεῖς, δὲν εἶναι φίλοι τῶν ἡδονῶν, καθὼς καὶ αἱ γυναῖκες. Αἱ ἀρθρώσεις των φέρουν ἔχνη καυτηριάσεων, εἰς τὰς ὁποίας καταφεύγουν πρὸς θεραπείαν τῶν ἀσθενειῶν ποὺ προσβάλλουν τὰς ἀρθρώσεις των.

Ὅλα αὐτὰ ὁ Ἱπποκράτης ἀποδίδει εἰς τὸ ὑπερβολικὸν ψῦχος, τὴν γυμνότητα τοῦ ἐδάφους, τὰς ἐποχὰς αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν μεγάλας αἰτμοσφαιρικὰς ἐναλλαγὰς, τὴν αὐτὴν τροφήν καὶ κατὰ τὸ φθινόπωρον καὶ κατὰ τὸν χειμῶνα, τὸν μαλθακὸν βίον, κτλ.

Εἰς τὴν Σκυθίαν παρετήρησε μοναδικήν τινα νόσον ἢ ὁποία τοῦ ἔκαμε μεγάλην ἐντύπωσιν.

Συναντᾷ τις, λέγει, μεταξὺ τῶν Σκυθῶν πολλοὺς ἄνδρας ἀνικάνους, οἱ ὁποῖοι κάμνουν γυναικεῖα ἔργα καὶ ὁμιλοῦν σὰν γυναῖκες. Τοὺς ὀνομάζουν “ἀνανδριεῖς”. Καὶ οἱ μὲν ἰθαγενεῖς τὴν αἰτίαν τῆς ἀνικανότητος ταύτης ἀποδίδουν εἰς τὸν Θεόν, καὶ σέβονται τοὺς ἀνθρώπους τούτους, καὶ τοὺς λατρεύουν, φοβούμενοι μήπως πάθουν καὶ αὐτοὶ τὸ ἴδιον. Κατ’ ἐμέ, φρονῶ, λέγει ὁ Ἱπποκράτης, ὅτι ἡ ἀσθένεια προέρχεται ἀπὸ τὸν Θεόν, ὅπως ὅλαι αἱ ἀσθένειαι, καὶ ὅτι καμμιὰ ἀρρώστεια δὲν εἶναι θειοτέρα ἢ ἀνθρωπινωτέρα ἀπὸ τὴν ἄλλην, ἀλλ’ ὅτι ὅλαι εἶναι ὅμοιαι καὶ ὅλαι εἶναι θεῖαι. Κάθε ἀσθένεια, ὅπως αὕτη, ἔχει μιὰ φυσικὴ αἰτία, διότι χωρὶς φυσικὴν αἰτίαν, δὲν γίνεται τίποτε. Εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συνεχοῦς ἱππασίας τῶν Σκυθῶν, ἢ ὁποία ἐπιφέρει εἰς τὰς ἀρθρώσεις πόνους, καθ’ ὅσον τὰ πόδια των κρέμονται πάντοτε ἀπὸ τὰ ἄλογα, πρᾶγμα ποὺ προκαλεῖ τὴν χωλότητα καὶ τὴν ὑπερέντασιν τῶν ἰσχύων εἰς ὅσους ἀσθενήσουν βαρεῖά.

Θεραπεύουν δὲ τὴν ἀνικανότητά των ὡς ἐξῆς: Στὴν ἀρχὴ τῆς ἀρρώστειας, ἀνοίγουν μιὰ φλέβα ποὺ εἶναι πίσω ἀπὸ τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο αὐτί. Καὶ ἄλλοι μὲν ἐξυπνοῦν θεραπευμένοι, ἄλλοι δὲ ὄχι. Ἡ θεραπεία ὅμως αὕτη μοῦ φαίνεται ὅτι καταστρέφει τὸ σπέρμα. Διότι, πίσω ἀπὸ τὰ αὐτιά ὑπάρχουν φλέβες, ποὺ ἅμα κοποῦν, καθιστοῦν ὅσους ὑπέστησαν τὴν ἐγχείρησιν ταύτην στείρους. Αὐτὰς τὰς φλέβας μοῦ φαίνεται ὅτι κόπτουν. Μετὰ ταῦτα πλησιάζουν γυναῖκας, καὶ ὅταν δὲν εἴμπορέσουν νὰ κάνουν τίποτε, κατ’ ἀρχὰς δὲν ἀνησυχοῦν καὶ ἡσυχάζουν. Ὅταν ὅμως ὕστερα ἀπὸ δύο, τρεῖς ἢ περισσοτέρας ἀποπείρας δὲν ἐπιτύχουν τίποτε, φαντάζονται ὅτι ἡμάρτησαν ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀποδίδουν τὴν συμφορὰν των, καὶ ἐνδύονται γυναικεῖα ἐνδύματα καὶ ἀναγνωρίζουν τὴν ἀνικανότητά των, ζοῦν ὅπως αἱ γυναῖκες καὶ κάμνουν γυναικεῖς δουλειές.

Ἡ πάθησις αὕτη προσβάλλει μεταξὺ τῶν Σκυθῶν, ὅχι ἀνθρώπους τῆς τελευταίας τάξεως, ἀλλὰ τοὺς πλουσίους καὶ εὐγενεῖς: Αἰτία δὲ εἶναι ἡ ἱπ-

1) Βλέπε πλείότερα Ἀ. Θ. Σαμοθράκη, Αἱ Ἀμαζόνες κτλ. ἐν τῇ Ἱατρικῇ Προόδῳ, 1938, Τεύχοι: Σεπτεμβρίου, Ὀκτωβρίου καὶ Νοεμβρίου.

πασία, ἐνῶ οἱ πτωχότεροι, ἐπειδὴ δὲν ἱππεύουν, ὀλιγώτερον ὑπόκεινται εἰς αὐτήν . . . Προσθέσατε ἑξακολουθεῖ ὁ Ἱπποκράτης, εἰς τὰ αἷτια αὐτὰ τῆς ἀνικανότητος καὶ τὸ ὅτι φοροῦν πάντοτε βρακιά, καὶ σχεδὸν πάντοτε εἶναι ἔφιπποι, πρᾶγμα ποῦ τοὺς ἐμποδίζει μάλιστα νὰ φέρουν τὸ χέρι των εἰς τὰ γεννητικὰ των μόρια, ὅτι ἀπὸ τὸ κρῦο καὶ ἀπὸ τὴν κούρασι λησμονοῦν τὸν ἔρωτα καὶ τὴν συνουσίαν, καὶ ὅτι τὴν στιγμὴν ποῦ ἀποπειρῶνται ἔχουν ἤδη χάσει τὸν ἀνδρισμὸν των. ¹⁾

Ἡ πάθησις αὕτη εἶχεν ἤδη παρατηρηθῇ ἐν Σκυθίᾳ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, μεγάλου περιηγητοῦ, ὅπως καὶ μεγάλου ἱστορικοῦ, εἴκοσι περίπου ἔτη πρὸ τοῦ Ἱπποκράτους.

Λέγει λοιπὸν ὁ Ἡρόδοτος: “Εἰς τοὺς Σκύθας οἱ ὅποιοι ἐσύλησαν τὸν „ἐν Ἀσκάλῳ ναὸν τῆς Ἀφροδίτης, καθὼς καὶ εἰς τοὺς ἀπογόνους των, „ἡ Θεὰ ἔστειλε γυναικείαν ἀσθένειαν (θήλειαν νοῦσον). Ἔτσι οἱ Σκύθαι δι- „καιολογοῦν τὴν ἀσθένειαν ταύτην, ὅσοι δὲ ἐπισκέπτονται τὴν χώραν των, „εἰμποροῦν νὰ τοὺς ἰδοῦν. Τοὺς ὀνομάζουν *ἐνάρεας*.” ²⁾

Ἡ νόσος αὕτη παρατηρήθη ὑπὸ τῶν νεωτέρων περιηγητῶν τοῦ Reineggs τὸ 1796 καὶ τοῦ Ἰουλίου Klaproth τὸ 1812. Ὅταν, λέγει ὁ Reineggs, ἐμφανίζεται εἰς τοὺς Τατάρους Nogais ἀθεράπευτός τις ἀδυναμία, ἀποτέλεσμα εἴτε τῆς ἀσθενείας, εἴτε τῆς ἡλικίας, τὸ δέρμα ὀλοκλήρου τοῦ σώματος συρρικνοῦται, αἱ ὀλίγαι τρίχες τοῦ γενείου ποῦ ἔχουν πέφτουν καὶ καθίστανται ἀνίκανοι πρὸς συνουσίαν. Ὅλα τὰ αἰσθήματά των, καὶ ὅλαι αἱ πράξεις των παύουν νὰ εἶναι αἰσθήματα καὶ πράξεις ἀνδρός. Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει, ἀποφεύγουν τὴν μετὰ τῶν ἀρρένων ἐπικοινωνίαν, παραμένουν μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ ἀποκτοῦν τὰς συνηθείας των.

1) Περὶ ἀνέμων, ὑδάτων, τόπων § 22 (II, σελ. 76 καὶ ἐξῆς).

Ὁ Littre δικαίως μεταφράζει διὰ τῆς λέξεως “ἀνίκανοι,” τὰ ἐπίθετα: *εὐνοῦχοι* καὶ *ἀνανδριεῖς*, τὰ ὅποια δίδει ὁ Ἱπποκράτης εἰς τοὺς ὑπὸ τῆς παθήσεως ταύτης προσβαλλομένους ἄνδρας. Ἐνταῦθα δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ λόγος περὶ *εὐνοουχισμοῦ*, καθ’ ὅσον οἱ εὐνοῦχοι δι’ ἡμᾶς εἶναι ἐκτομίαι. Ἐξ ἄλλου, ὁ ὅρος “ἀνανδρία,” εἶναι πολὺ ἀσαφὴς καὶ πολὺ ἐλαστικὸς διὰ νὰ συμφωνήσωμεν ἐπὶ τῆς σημασίας αὐτοῦ. Καλλίτερον νὰ τὸν ἀφίσωμεν εἰς τοὺς βοτανικοὺς οἱ ὅποιοι τὸν μεταχειρίζονται ἐπὶ φυτῶν, τῶν ὁποίων τὰ ἄνθη στεροῦνται ἀρρένων ὀργάνων.

Εἰς τὸ Λεξικὸν τῆς Γαλλικῆς γλώσσης, ὁ Littre καθορίζει ὡς ἐξῆς τὴν ἀνικανότητα: “Ἀνικανότης πρὸς τεκνοποίησιν τέκνων, προκαλουμένη ὑπὸ τινος διαμαρτίας περὶ τὴν διάπλασιν, ἢ ὑπὸ τινος ἀτυχήματος. Μεταχειρίζονται τὴν λέξιν αὐτὴν ὁμιλοῦντες περὶ ἄρρενος.”

Ὁ ὀρισμὸς οὗτος ἔχει τὸ ἐλάττωμα ὅτι συγχέει δύο διάφορα πράγματα: τὴν στεῖρωσιν καὶ τὴν impotentia coecundi. Ἐὰν ὁ ἀνίκανος εἶναι στεῖρος, τὸ ἀντίστροφον δὲν εἶναι ἀληθές. Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ταυτίσωμεν τὰς δύο ταύτας καταστάσεις ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα. Ἴσως ἓνας νεολογισμὸς θὰ μποροῦσε νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς *ἀνδρικῆς ἀνικανότητος*, ἢ ὅποια εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἱπποκράτους εἶναι προφανῶς ἡ μόνη αἰτία. Ἴσως ἡ λέξις *ἀσθησία* θὰ ἀπέδιδε τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦτον.

2) Ἡροδότου, Βιβλ. Α'. κεφ. 105.

Ἐπὶ πολὺ συνεζήτησαν περὶ τῆς ἀσθενείας ταύτης τῶν Σκυθῶν. Καί, ἄλλοι μὲν ἠθέλησαν νὰ διαγνώσουν εἰς αὐτὴν διαστροφὴν τινα, ὅπως ἡ ὁμοφυλοφιλία (homosexualité), ἄλλοι δέ, ἀφροδιακὴν πάθησιν, ὅπως ἡ βλεννόρροια, καὶ ἄλλοι, ἴσως ὀρθότερον, ψύχωσιν τινα φύσεως μελαγχολικῆς. ¹⁾

Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανον, ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἱπποκράτους, ἡ νόσος αὕτη προσέβαλλεν ἰδιαίτερος τοὺς κατοίκους τῆς Σκυθίας. Τὴν εὐρίσκομεν σήμερον, πράγματι, εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ εἰς ὅλα τὰ κλίματα. Ἡ μόνη διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἀνικάνων τῆς ἄλλοτε καὶ τῶν ἀνικάνων τῆς σήμερον, εἶναι ὅτι οἱ τελευταῖοι δὲν ἐνδύονται πλέον ἐνδύματα γυναικεῖα, οὔτε ἐπιδίδονται εἰς γυναικείας ἀσχολίας.

Ὑπάρχουν, πράγματι, δύο κατηγορίαι ἀνικάνων. Εἰς τοὺς μὲν ἡ ἀνικανότης, γενικῶς ἀθεράπευτος, προέρχεται ἐκ τινος βλάβης τοῦ προμήκους μυελοῦ, τῶν ριζῶν τῶν ἱερο-ὀσφυϊκῶν νεύρων, ὅπως εἰς μυελίτιδός τινας τῶν κάτω ἄκρων, τὴν νωτιάδα φθίσιν (tabes dorsalis), καὶ τὰς νευρίτιδας τῶν νεύρων τῶν γεννητικῶν ὀργάνων. Εἰς τοὺς ἄλλους, οἱ μόνοι τοὺς ὁποίους ἔχει ὑπ' ὄψει του ὁ Ἱπποκράτης, ἡ πάθησις παροδικὴ ἢ χρονία ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς λειτουργικῆς διαταραχῆς τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος. Ἄλλως τε, εἰς τοὺς ἀσθενεῖς τῆς δευτέρας κατηγορίας, ἐπιβάλλεται διάκρισις τις. Τὰ ὑπὸ τοῦ Reineggs ἀναφερόμενα περιστατικά, φαίνονται προερχόμενα ἐκ τοῦ προϊόντος παιδικισμοῦ (infantilisme progressif), δηλαδή ἐκ διαταραχῶν τῶν ἐνδοκρινικῶν ἀδένων. Τοῦ Ἱπποκράτους, προέρχονται, ἄλλοτε ἐκ τινος ψυχικῆς ἀδυναμίας (φύσεως συγκινητικῆς) τοῦ κέντρου τῆς στήσεως, ἄλλοτε δὲ ἐκ τινος ἀδυναμίας συγγενοῦς τοῦ κέντρου τούτου.

Τοιαῦται εἶναι ἐν συντομίᾳ, αἱ γινώμαι τοῦ Ἱπποκράτους ἐπὶ τῆς αἰτιολογίας τῶν ἀσθενειῶν. Ὅπως δὲ βλέπομεν, ἀποτελοῦν πλήρη ἐκθεσιν, ὅπου ἀφθονοῦν αἱ φιλοσοφικαὶ ἀπόψεις, μαρτυροῦσαι μέγαν βαθμὸν προόδου τῶν ἱατρικῶν γνώσεων.

1) A. Souques, Etapes de la Neurologie dans l'antiquité Grecque, Paris, 1936, σελ. 31 καὶ ἐξῆς.